

En natursyn I BALANS

OM RELIGIONENS ROLL OCH
FÖRHÅLLNINGSSÄTTET TILL NATUREN

En text av ärkebiskop Antje Jackelén

Efter århundraden av dikeskörningar i antingen exploatering eller romantisering, kanske vi nu ser ett nytt teologiskt förhållningssätt till naturen växa fram – där människans roll beskrivs som ett förvalterskap med betoning på ömsesidighet i relationerna inom skapelsen, och där skapelsens integritet kan bli en ledstjärna.

För drygt tio år sedan planerade jag en seminarieriserie om olika natursyn. Min tanke var att till en början låta ett antal naturvetare reflektera över olika föreställningar och bilder av naturen som präglar just deras disciplin. De som svarade på min inbjudan företrädde kosmologi, fysik, biologi, neurovetenskap, antropologi och psykologi. Nästan alla delade intressanta resonemang om vanliga perspektiv, modeller och bilder av naturen i sina respektive områden. Vi fick även veta ett och annat om hur dessa föreställningar hade påverkat forskningen, kritiserats och förändrats över tiden. Endast en av de tillfrågade svarade: "Vet du, jag sysslar inte med bilder och föreställningar om naturen, jag sysslar med 'the real stuff'!"

"Vet du, jag sysslar inte med bilder och föreställningar om naturen, jag sysslar med 'the real stuff'!"

NATURLIGTVIS HADE DENNE forskare delvis rätt: natur är alldeles bestämt "real stuff". Ändå kan vi inte göra det så lätt för oss. Olika slags natursyn leder till olika förhållningssätt och rentav till olika typer av forskning. Om vi ser på naturen som en organism – vilket var vanligt i förmodern tid – ser vi annorlunda på naturen och betar oss annorlunda än om vi ser naturen som ett obegränsat förråd för resurser som människan äger. Likaledes ger synen på naturen som något vilt som måste tämjas andra impulser än att betrakta den som en maskin som jobbar på med en (nästan) orubblig mekanik.

TEOLOGIN SKAPADE GODA förutsättningar för den moderna naturvetenskapens framväxt genom att kombinera den under renässansen återupptäckta grekiska filosofin med kristen skapelseteologi. Många av de naturvetenskapliga pionjärerna stod kyrkan mycket nära. En del var präster. De kunde se sin forskning som en gudstjänst: ett sätt att bygga kunskapens rike som en återglans av Skaparens härlighet. Man läste om Gud både i naturens bok och i bibelns bok. De två böckerna var i harmoni med varandra. Naturens bok levererade illustrationerna till bibelns ord om Guds vishet och härlighet.

NÅGOT HÄNDE NÄR René Descartes på 1600-talet delade upp verkligheten i två radikalt skilda domäner – å ena sidan tanken, anden och idéerna och å andra sidan

materian. Med den indelningen överläts materian helt åt naturvetenskapen medan anden reserverades för filosofin och teologin. I många stycken var denna arbetsfördelning effektiv. Det blev snabba framsteg på många områden. Men förlusten av en mer organisk verklighets- och natursyn hade också sitt pris. När verklighetens och naturens väv har rämnat blir det svårt att tänka och leva hållbart i ordets fulla bemärkelse: ekologiskt, ekonomiskt, socialt och andligt-existentiellt.

VILLOSPÅR

Istället blev det en del villospår. När världsalltet uppfattas som inget annat än ett jättelikt mekaniskt urverk blir Gud till en urmakare som i tidens begynnelse satte igång maskineriet och sedan drog sig tillbaka så länge det snurrar. Denna mekanistiska och deterministiska syn blev en förutsättning för den hämningslösa exploateringen av naturen.

SEXISMEN I DE patriarkala samhällena spädde på och legitimerade i samma riktning. I programbeskrivningen för Royal Society – grundat 1660 och länge betraktat som den främsta av världens vetenskapsakademier – heter det: "Naturen är kvinnan, som vetenskapsmannen ska betvinga. Han ska metodiskt och systematiskt avslöja moder Natur, blottlägga hennes hemligheter, intränga i hennes sköte och sålunda tvinga henne till fullständig underkastelse." Eller mer poetiskt: "Naturens vackra sköte exponeras för vår blick: vi ska ge oss in i dess trädgård, smaka dess frukter och tillfredsställa oss själva med dess rikedom."

GUD FLYTTADE IN i den från materien skilda känslan. Den materiella världen stod för själva verkligheten. Naturens bok och Bibelns bok hade tappat kontakten med varandra. Världsbilden föll isär: å ena sidan en skapelse som degraderats till profanerad natur som objekt, å andra sidan en religiositet reducerad till något subjektivt eller privat och därför inte särskilt relevant för de överlevnadsfrågor som vi nu står inför. Borta var den holistiska insikten som är så vackert formulerad i den bön om vishet som står att läsa här nedan (Ur Salomos vishet 7:15–22, 24; troligen nedskrivet under första århundradet före Kristus).

*Må nu Gud hjälpa mig att klä min insikt i ord
och göra mina tankar värdiga hans gåvor.*

*Ty han är vägvisaren till visheten,
och det är han som leder de visa rätt.*

*Av honom beror både vi själva och våra ord,
all tankeförmåga och all yrkesskicklighet.*

Det är han som har gett mig osviklig kunskap om tingen:

Jag känner världens byggnad och elementens verkningar,

tidsåldrarnas början och slut och förlopp,

solhöjdens växlingar och årstidernas skiften,

årens kretslopp och himlakropparnas ställningar,

djurens levnadssätt och vilddjurens lynnen,

andarnas våldsamma krafter och människornas tankar,

växternas arter och rötternas hemliga krafter –

allt lärde jag känna, det dolda och det synliga,

ty jag fick undervisning av visheten,

hon som med sin konst har format allt.

Ingenting är så rörligt som vishetens rörelse.

Just vishetens rörlighet, som bönen om vishet omnämner, kan vi ofta ha svårt med. Det är lätt att vi fastnar i våra fällor (paradigm på vetenskapligt språk) – som kan bli till rena fällor. Vi särar på det som hör ihop – till vårt eget och naturens förfång.

HITTA BALANSEN

Än idag har vi svårt att få ihop verklighetens väv och hitta balansen i vår natursyn. Nog har vi på många sätt tagit oss upp ur den grova exploaterings dike – åtminstone i teorin. Men det händer att vi slinker ner i motsatt dike. En natursyn som endast fascineras av finstämd balans och blundar för kampen om överlevnaden som ständigt rasar i naturen, hamnar i romantiserandets dike. Varken det ena eller det andra är en framkomlig väg.

Tennysson hade rätt med sitt "nature red in tooth and claw". Men det har även psalmdiktaren som låter oss veta att "en vänlig grönskas rika dräkt har smyckat dal och ängar".

MED ANDRA ORD, en realistisk syn på naturen eller skapelsen har plats både för det heliga och för den brutala kamp som pågår varenda sekund där den ena levande varelsen äter upp den andra. Naturen bär sitt kors, liksom. En psalm av Anders Frostenson fångar detta i orden: "Du som i alltets mitt har ställt det kors där du ger ut dig själv ..." Det finns en korsmärkning av universum: stjärnor dör, ur stjärnstoft uppstår något nytt; stenhårda naturlagar; men också överskjutande liv, ett överskott av fantasi och kreativitet; rena slösaktigheten. Skapelse är ett risktagande, även för skaparen med stort S. I den kristna symbolvärlden står korset för det som utmanar det onda. Det är en protest mot det onda och ett löfte om ett slut på det onda.

DET ÄR SLÅENDE att naturen/skapelsen spelar en stor roll i många religioners tankevärld: relationen mellan skapare och skapelsen i de abrahamitiska religionerna; materians återvinning i karmaprocessen i hinduism och jainism; tonvikten på det ömsesidiga beroendet av alla levande varelser i buddhismen; betoningen på vägen genom naturen i taoism och konfucianism. Trots detta har många religioner koncentrerat sig mer på individuell frälsning och livet efter detta än på skapelsens integritet. Religion har även använts för att driva på åt motsatt håll.

Inom den amerikanska kristna högern har man kunnat höra argument som: Jorden ska ju ändå gå under. Ju förr dess bättre, desto tidigare kommer Jesus tillbaka. Den dominerande trenden går dock åt motsatt håll mot "a greening of the worlds' religions". Sedan 1980-talet har till exempel Kyrkornas världsråd inspirerat kyrkor över hela världen med processen Rättvisa, fred och skapelsens integritet (JPIC).

VAD ÄR DÅ MÄNNISKAN?

Bibeln börjar med två skapelseberättelser. Den första speglar livsvillkoren nära havet och på bördig mark (Första Moseboken 1:1–2:4a). Där sveper en gudsvind – Anden – fram över kaosvattnen ur vilka Gud skapar ett kosmos av ordning som rymmer olika livsformer. Gud skapar människan till sin avbild, till man och kvinna, och ger dem det uppdrag att härska över djuren – något som ofta tagits som ursäkt för en hänsynslös exploatering av skapelsen. Sedan betraktar Gud sitt skaparverk och ser att allt är "mycket gott". Därefter vidtar en vilodag som Gud gör till en helig dag. Vilan, sabbaten, blir en helig del av skapelsen.

DEN ANDRA SKAPELSEBERÄTTELSEN utspelar sig i ökenmiljö (Första Moseboken 2:4b–25). Här är det stora undret inte att vattnet tämjs utan tvärtom: det stora skaparundret är vattenflödet som väller fram ur jorden. Först nu kan det spira och gro! Gud formar människan av jord från marken och blåser in liv genom hennes näsborrar. Och Gud planterar Edens trädgård och gör människan till trädgårdsmästare för att "bruka och vårda" den.

"Skapelsen kännetecknas av ett ömsesidigt beroende mellan allt skapat och av ett gemensamt beroende av Gud, som med sin skaparkraft oavbrutet upprätthåller skapelsen."

ETT MED SKAPELSEN, och ändå med ett speciellt uppdrag, så möter vi människor oss själva på Bibelns första sidor. Vi är gjorda av samma byggstenar som allt annat i universum. Poetiskt uttryckt, men också naturvetenskapligt korrekt, är vi alla byggda av stjärnstoft. Vi ingår i en sammanhållen livsväv. Skapelsen kännetecknas av ett ömsesidigt beroende mellan allt skapat och av ett gemensamt beroende av Gud, som med sin skaparkraft oavbrutet upprätthåller skapelsen.

UTIFRÅN SKAPELSEBERÄTTELSENA KAN människans roll beskrivas som förvalterskap. Förvaltare har i regel ett uppdrag på lång sikt. De kan ha långtgående fullmakter och stort ansvar men får aldrig glömma att det som de förvaltar inte är deras egendom. Det kommer en dag då resultatet av förvalterskapet ska redovisas. Ändå har vi under historiens gång många gånger hamnat fel med förvalterskapstanken. Den har fått legitimera samhällsordningar som kännetecknats av underordning och förtryck i stället för gemenskap och samverkan. Den har använts för att försvara koloniala och hierarkiska strukturer som nekat dem som befunnit sig vid skalans nedre ände deras fulla värde: kvinnor, barn, djur, växter, mineraler. Förvalterskapstanken är med andra

ord visserligen ett bra sätt att betona att vi människor är en del av skapelsen och har ett särskilt ansvar, men den kan inte fungera som enda modell för att tolka det ansvaret.

ETT ANTROPOCENTRISKT OCH individcentrerat perspektiv där människan sätts emot (resten av) naturen/skapelsen framstår därför som allt mindre hållbart. I nyare teologi talas i stället om människan som ”skapad med-skapare”. På ett utmärkt sätt fångar detta begrepp vår mänskliga dubbelhet. Vi är skapade, beroende, begränsade, förgängliga, små. Samtidigt är vi kreativa, både i vårt skapande och i vårt förstörande, uppfinningsrika i våra ständiga försök att tänja våra gränser och att, drivna av vår inneboende nyfikenhet, gå över gränsen mellan det som är för handen (det immanenta) och det som ligger därbortom (det transcendent). På det viset är vi nog obotligt religiösa.

SEDAN ETT DRYGT halvsekel vet vi att mänsklig uppfinningsrikedom har gett oss möjligheten att med kärnvapen ödelägga skapelsen på vår planet, eller förändra klimatet på ett globalt och genomgripande sätt. Om mänsklig uppfinningsrikedom och handlingskraft nu ger oss möjligheten att hejda klimatförändringarnas förstörande effekter vet vi ännu inte. Men synen på oss själva

som skapade medskapare är i alla fall ett incitament för att mobilisera de bästa resurser som vi har utan att för den skull förneka vårt radikala beroende och våra gränser.

MED DESSA TANKAR om människan och skapelsen har vi rört oss bort från en antropocentrisk livssyn som förnekar människans beroende och som ser den icke-mänskliga skapelsen som ett medel för att maximera mänsklig nytta på bekostnad av själva skapelsen som vi är en del av. Vi har i stället slagit in på vägen till en livssyn som betonar ömsesidigheten och komplexiteten i relationerna inom skapelsen och mellan Gud och skapelsen, utan att för den skull ge upp människans särskilda roll och uppdrag. Detta möjliggör en realistisk och balanserad syn på natur och skapelse – ett hälsosamt alternativ till både en verklighetsfrämmande romantisering och en hänsynslös exploatering.

DESSUTOM GÅR DENNA natursyn väl ihop med en vetenskapssyn som fullt ut räknar med komplexitet. När nytt kan uppstå genom så kallad självorganisation och tonvikten ligger på emergens snarare än design, kan traditionella tankar om naturen och människans roll i och gentemot den få en ny och spännande belysning. ●

Artikeln är författad av ärkebiskop Antje Jackélen och publicerades ursprungligen i tidskriften Biodiverse som ges ut av Centrum för biologisk mångfald vid Sveriges lantbruksuniversitet.

För mer information se www.biodiverse.se

